

Aki mindig a *Másikat* kereste... (Hans-Thies Lehmann, 1944–2022)

KISS GABRIELLA

Hans-Thies Lehmann Peter Szondi tanítványa, a posztdramatikusan színház teorémájának kidolgozója,¹ a tragédia és a katarzis-gépezet újraolvasója,² a színház politikusságának elemzője,³ a „másik” Brecht keresője⁴ és Andrzej Wirth-tel együtt a gießeni Alkalmazott Színháztudományi Intézet alapítója. Lehmann 2022. július 16-án Athénban érte a halál – hetvenhét éves volt.

***

A „Gutenberg-galaxis végének” színházelméleti diskurzusát megteremtő kutatóval munkatársai és hallgatói három helyen találkozhattak.⁵ Egyfelől Frankfurtban, a Johann Wolfgang von Goethe Egyetem Színház- Film- és Médiatudományi Intézetének tantermeiben. Az előbb vagy utóbb mindig kortárs színházzal foglalkozó előadásokon és szemináriumokon újra és újra feltette azt az immár az előadás-elemzés klasszikus módszertanát alkotó kérdést, amelyen 2007-ben a 6. Kortárs Drámafesztivál keretében lezajlott *Dráma és posztdramatikusan színház* című work-

shop budapesti résztvevői is elgondolkozhattak: „A látott előadás mely mozzanatát, dimenzióját lenne lehetetlen képileg rögzíteni, digitalizálni, és miért?”⁶ Teatrológusként azok a kivételes és kockázatos pillanatok érdekelték, amikor a néző a szó legszorosabb értelmében megtapasztalhatja, hogy a színház „egy darabka *életidő*, amelyet a színészek és a nézők közösen töltenek és *közösen használnak el*, mégpedig annak a *térnek* a közösen belélegzett levegőjében, amelyben a színházi játék és a nézés végbemegy”.⁷ De gyakran ült vagy állt a gießeni egyetem feketedoboz-szerű próbaszínpada mellett, és figyelve arra az immár harminc éve folyó laboratóriumi kísérletre irányult, amit olyan művészek valósítottak meg, mint a *Gob Squad*, René Pollesch, a *Rimini Protokoll* és a *She She Pop*. Az általa „posztbrechtinek” is nevezett posztdramatikusan színház ugyanis végső soron Bertolt Brecht (Heiner Müller és Elfriede Jelinek szövegei felől olvasott) tézisének járja körül, mely szerint „a színház [...] mindent magába színháziasít”.⁸ Az egyetemi oktatásnak ez a művészettel és politikussággal összekapcsolódó fogalma tudományon a társadalom valamennyi tagjának közös feladatát érti, a művészt pedig a részvételi folyamatok paradoxonjainak és a művészi szabadság illetve társadalmi hasznosság közötti határátlépés kutatójának tekinti. A hesseni

¹ Hans-Thies LEHMANN, *Postdramatisches Theater* (Frankfurt am Main: Verlag der Autoren, 2009); magyarul: Hans-Thies LEHMANN, *Posztdramatikusan színház*, ford. BEREZC Zsuzsa, KRICSFALUSI Beatrix és SCHEIN Gábor (Budapest: Balassi Kiadó, 2009).

² Hans-Thies LEHMANN, *Tragödie und das dramatische Theater* (Berlin: Alexander Verlag, 2013).

³ Hans-Thies LEHMANN, *Das Politische Schreiben* (Berlin: Theater der Zeit, 2002).

⁴ Hans-Thies LEHMANN, *Brecht lesen* (Berlin: Theater der Zeit, 2016).

⁵ LEHMANN, *Posztdramatikusan...*, 9.

⁶ Hans-Thies LEHMANN, „Az előadás: elemzésének problémái”, ford. Kiss Gabriella, *Theatron* 1, 3–4. SZ. (1999/2000): 46–60.

⁷ LEHMANN, *Posztdramatikusan...*, 9. [Kiemelés az eredetiben.]

⁸ „Theater theatert alles ein.” Bertolt BRECHT, *Werke*, Bd. 24, Schriften 4. (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997), 58.

felsőoktatási intézményben pedig megvalósítja egy hagyományosan frontálisan közvetíthető bölcsészdiszciplína „exemplarikus” oktatását.⁹ Vagyis univerzálisnak és globálisnak vélt tananyag átadása helyett problémacentrikus súlypontokat jelölnek ki, és kezdettől fogva a hallgatók önfejlesztő és önirányító kompetenciáira építenek. Végül, de nem utolsó sorban rendszeresen jelen volt az általa is alapított Német Színháztudományi Társaság konferenciáin, mely szervezet 1991 novembere óta az Ausztriában, Németországban és Svájcban folyó teatrológiai kutatások és oktatási projektek támogatását tűzte ki célul.

Csak bestseller-írók sikertörténeteiben olvashatunk arról, hogy egy-egy könyv már a megjelenés előtt elfogyott, és a második kiadást is percek alatt elkapkodták a boltok polcairól. Nos, a *Posztdramatikus színház* a német könyvpiacra is szokatlan várakozás előzte meg, s ennek jelei már 1998 őszén, a Társaság berlini ülésén is érzékelhetők voltak. Sokunk számára emlékezetes az a pillanat, amikor Erika Fischer-Lichte úgy konferálta fel Lehmann nyitóelőadását, hogy közben bejelentette: a vezetésével működő kutatócsoport eláll az „ezredforduló küszöbén álló színházzal” foglalkozó tanulmánygyűjtemény megírásáról, hiszen azt 1999 májusától már mindenki elolvashatja. S Lehmann-nak a rendezői formakánonok és a színházi jelhasználat jellegzetes vonásaira összpontosító, plasztikus előadás-leírásai révén tényleg elénk rajzolódik a századvég európai szcénájának a történeti avantgárd háttörténetét író, „posztdramatikus panorámája”. Ugyanakkor ha 2022 nyarán újra elolvassuk, e paradigmatis mő energiacentrumává az „Epilógus” válik. A színház politikusságáról és az észlelés politikájáról mondtak ugyanis nem csupán azt teszik egyértelművé, hogy a játék és a nézés közötti pár-

⁹ Hozzáférés: 2022.07.18, <https://www.uni-giessen.de/studium/studienangebot/bachelor/atw>.

beszéd sokszor miért izgalmasabb a színpadon létrejövő dialógusnál. Hanem azt is, hogy a dramatikus reprezentáció színházának diszpozitívuma (amit tizenöt évvel később maga Lehmann is „egy kétségesen sikeres kulturális öngazolás” részének nevezett¹⁰) professzionális módon képes az autentikus érzésével felruházni: igazságnak és valóságnak hazudni az ábrázolás sztereotip és sokszor akaratlanul is sértő (pl. szexista, rasszista) szokásrendjeit. Nem meglepő, hogy a színház politikusságát a politikai színháztól elsőként megkülönböztető Lehmann egyik utolsó írásában már nemcsak a színházcsinálók, hanem az oktatók és kutatók felelősségére irányítja a figyelmet. A modern színháztudomány *doyenje* ugyanis, akinek életműve tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a teatrológia az elmúlt ötven évben el tudott különbözni az irodalomtudománytól, 2014-ben egy „halálfélelemből elkövetett öngyilkosságtól” óvta a Német Színháztudományi Társaság 14. évi kongresszusának résztvevőit. Előadásában attól féltette a „kevésbé jövedelmező [...], így az intézményes ellehetetlenülés” fenyegette diszciplínát, hogy „önszántából másod- és harmadrangú szociológiává, filozófiává vagy kultúratudománnyá transzformálja magát”, és közben elveszíti kapcsolatát az előadással és annak esztétikai tapasztalatával.¹¹

Nos, ez az episztemiológiai problémafelvetés egyértelmű reakció volt azokra a szociokulturális folyamatokra, amelyek eredményeként immár nemcsak az „irodalom és a színház”, hanem a humántudományok is „a kisebbségi gyakorlat státusába kerültek”.¹²

¹⁰ Hans-Thies LEHMANN, „Wissenschaft vom Theater als Denkzeitraum”, in *Episteme des Theaters: Aktuelle Kontexte von Wissenschaft, Kunst und Öffentlichkeit*, Hg. Milena CAIRO, Moritz HANNEMANN, Ulrike HAß und Judith SCHÄFER, 29–40 (Bielefeld: transcript, 2016), 30.

¹¹ LEHMANN, „Wissenschaft...”, 30.

¹² LEHMANN, *Posztdramatikus...*, 9.

Továbbá arra a színháztudomány önértelmezésében bekövetkező változásra, amit a szociológia és az empirikus kutatás rapid terjedése, illetve a szak határainak transzdiszciplináris megnyitása jellemez. S a 2020-ban *Neue Methoden der Theaterwissenschaft* címmel megjelent kötetben Erika Fischer-Lichte és Hans-Thies Lehmann egykori tanítványai deklarálják is, hogy az önmagát „az átalakulás fázisában” érző színháztudományt az új kutatási területek arra ösztönözték, hogy „felülvizsgálja a teatrológia központi diskurzusait és fogalmait.”¹³ S az már bizonyos, hogy ez a posztspektakuláris módszerkritika ténylegesen megszólaltathatóvá teszi az olyan 21. századi formákat, műfajokat, mint az immerzív színház, az audio-, videó- és dokuséta, a *lecture performance*, a poszt-humán installáció, a digitális net-performansz és az *applied theatre* és az állampolgári színház [*Bürgerbühne*] projektjei. Olyan eseményeket, amelyek előadászerűsége nehezen érthető meg a Hans-Thies Lehmann írásai-ban megfogalmazódó kérdések és válaszok ismerete nélkül. Elméleti és történeti kutatásainak hazai recepcióját és annak a hazai színház(tudomány)ra gyakorolt hatását a *Theatron* egyik jövő évi tematikus száma tekinti át.

Hans-Thies Lehmann
magyarul olvasható írásai

- LEHMANN, Hans-Thies. „Az előadás: elemzésének problémái”. Fordította KISS Gabriella. *Theatron* 1, 3–4. sz. (1999/2000): 46–60.
- LEHMANN, Hans-Thies. „A logosztól a tájképig: A szöveg és a kortárs dramaturgia”. Fordította ENYEDI Éva. *Theatron* 5, 2. sz. (2004): 25–30.
- LEHMANN, Hans-Thies. „A szöveg nem kulcs: Beszélgetés JÁSZAY Tamással”. *Színház* 41, 2. sz. (2008): 34–35.
- LEHMANN, Hans-Thies. „A színház nem a boldogok szigetén lakozik: Beszélgetés BERECZ Zsuzsával”. *Színház* 43, 5. sz. (2010): 37–39.
- LEHMANN, Hans-Thies. „Posztdramatikus színház és a tragédia hagyománya”. Fordította BERECZ Zsuzsa. *Színház* 41, 4. sz. (2008): 51–54.
- LEHMANN, Hans-Thies. *Posztdramatikus színház*. Fordította BERECZ Zsuzsa, KRICSFALUSI Beatrix és SCHEIN Gábor. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.
- LEHMANN, Hans-Thies. „Ábrázol(ód)ás: Hat megjegyzés az obszcenitásról”. Fordította KRICSFALUSI Beatrix. In *Kortárs táncelméletek*, szerkesztette CZIRÁK Ádám, 173–197. Budapest: Kijárat Kiadó, 2013.

¹³ Benjamin WIHSTUTZ und Benjamin HOESCH, Hg., *Neue Methoden der Theaterwissenschaft* (Bielefeld: transcript, 2020), 7.